

nodibināšanas, un tas nebūt nav saistīts ar “latviešu faktora” mākslīgu izcelšanu, ko savukārt pamatoti var pārņemt starpkaru perioda nacionālās historiogrāfijas pārstāvjiem. Gan Livonijas, gan Kurzemes hercogistes valstiskuma zaudēšanu droši vien būtu iespējams aplūkot vienlīdz detalizēti kā Latvijas Republikas bojāeju Otrajā pasaules karā, taču tā būtu atsevišķu pētījumu tēma.

Ar šo rakstu krājumu valstiskuma vēsture Latvijā ir ieguvusi kopīgu ietvaru, nešķirojot valstis pēc to izcelsmes “svešajās” un “savējās”. Tas ir būtisks sasniegums Latvijas historiogrāfijas provinciālisma pārvarēšanā, kas pelnījis, lai to attiecīgi novērtētu. Lasot *Latviešu un Latvijas II sējumu*, redzam nevis kāda iepriekš formulēta “ideoloģiskā uzdevuma” izpildi, bet demokrātiskai valstij pašsaprotamu viedokļu un arī metodoloģisko pieeju dažādību.

Mārtiņš Mintauris

Kārlis Kangeris, Uldis Neiburgs, Rudīte Vīksne.
Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne: 1941–1944. Rīga: Lauku Avīze, 2016. 431 lpp.

Gada sākumā iznākusī triju autoru – Kārļa Kangera, Ulda Neiburga un Rudītes Vīksnes kolektīvā monogrāfija “Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne: 1941–1944” piedāvā kompleksu pētījumu par Latvijas teritorijā visvairāk zināmo nacistiskās Vācijas okupācijas režīma soda noņemni. Jau tūlīt pēc iz-

nākšanas grāmata sacēla plašu ažiotažu Krievijas un krievu valodā rakstošajos medijos Latvijā. Salaspils noņemne nenoliedzami ir “atmiņu vieta” Latvijā, kas rada problēmjaudājumus, kuri liek apzināties atmiņas neviennozīmību. Kolektīvā atmiņa atrodas mainīgā evolūcijā,

tā ir atvērta atcerēšanās un aizmiršanas dialektikai, tā neapzinās deformācijas un ir pakļauta visām izmantošanām un manipulācijām, tā var tikt iemidzināta un to var periodiski atdzīvināt.¹ Pjēra Norā nācijas “atmiņu vietu” koncepcija ļauj apzināt, kāpēc un kādēļ šādi darbi saceļ ažiotažu: no vienas puses, mēs vērojam Krievijas oficiālo vēstures politiku, kas ļoti greizsirdīgi reaģē uz jebkurām padomju Otrā pasaules kara vēstures koncepciju izmaiņām, no otras puses, vērojami nacistu terora un represīvās politikas aizmiršanas procesi latviešu sabiedrībā, ko ietekmē nacisma kā t.s. mazākā ļaunuma paradigma kolektīvajā atmiņā, salīdzinot ar komunistiskā režīma teroru un politiku. Grāmata ir nokļuvusi šo atmiņas reprezentāciju krustpunktā, kur Krievijas puse mēģina tajā saskatīt “nacisma reabilitāciju”, savukārt latviešu sabiedrība par to reflektē atturīgi. Kāda būs grāmatas ietekme uz Latvijas kolektīvo atmiņu, to rādīs laiks, tomēr recenzijā vēlētos skatīties uz grāmatu kā vēsturisku pētījumu, nevis kā kolektīvās atmiņas katalizatoru vai šīs atmiņas sastāvdaļu.

Izlasot grāmatu, tā arī īsti neatradu formulētu pētniecisko mērķi, respektīvi, kāpēc šis darbs ir tapis? Iespējams, tas raksturots gan ar sabiedrības pieaugušo interesi, gan vajadzību atbrīvot vēsturi no svešu totalitāro ideoloģiju klišejām, gan ar Salaspils nometnes ieslodzīto piemiņas saglabāšanu (5., 9.–19. lpp.), gan lai noskaidrotu, “kas tad Salaspils īstenībā bija” (78. lpp.). Nekonkrētība rada zināmu apjukumu un jautājumu: kas ir galvenais aktors šajā pētījumā – nometne, ieslodzītie, represīvā politika vai padomju režīma radītie mīti, kuru atspēkošanai grāmatā veltīts daudz vietas? Autori nav aktualizējuši arī savas pētnieciskās paradigmas, kas ļautu lasītājam novērtēt viņu izmantoto teorētisko un metodoloģisko aparātu, kā arī artikulēt paša pētījuma vietu mūsdienu historiogrāfijā. Protams, tie ir jautājumi, kas “vienkāršo” lasītāju varētu atbaidīt no grāmatas lasīšanas, tomēr zinātniskā pētījumā tie ir nepieciešami.

Grāmatas ievadā tāpat būtu bijis vēlams atrast arī darba struktūras pamatojumu, kas sniegtu priekšstatu par to, pēc kāda principa darbs ir uzbūvēts. Iepazīstoties ar satura rādītāju, tas šķiet loģisks, kaut arī rada dažus jautājumus, ko lieti būtu bijis atrunāt. Piemēram, kāpēc nodaļa par slimībām un epidēmijām ir izdalīta no nodaļas par dzīvi

¹ Pierre Nora (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, pp. 7–24, here p. 7–8.

Salaspilī, kāpēc no nometnes ieslodzīto kategorijām ir izdalītas militārpersonas un bērni u.c. Neizskaidrojot struktūru, var raisīties arī jautājumi par atsevišķu nodaļu virsrakstiem – piemēram, redzot nodaļu “Represijas” (tajā aprakstīti nometnes iekšējie sodīšanas principi), rodas jautājums: vai ieslodzījums Salaspilī jau nebija represija? Neizpratni var raisīt arī nodaļas virsraksts, kurā minēti transporti uz koncentrācijas nometnēm Polijā, lai gan pareizāk būtu rakstīt – okupētās Polijas teritorijās atrodošajām koncentrācijas nometnēm. Jau vairāk nekā piecpadsmit gadus Polijas diplomātiskais dienests cīnās pret termina “Polijas nometnes” lietošanu, vēl šī gada februārī pasauli pāršalca vēsts par jaunās labējās Polijas valdības vēlmi kriminalizēt “nepareizo” termina lietošanu.² Neanalizējot detalizētāk šo problemātiku, tomēr ir jāatceras, ka arī mēs paši nereti esam jūtīgi pret neprecīziem vēstures jēdzienu formulējumiem.

Ievadam seko plašs un detalizēts avotu un literatūras apskats. Apskats labi parāda gan aplūkojamā perioda avotpētnieciskās problēmas, gan analizē un kritiski izvērtē līdz šim historiogrāfijā izmantotos avotus un literatūru. Autori pamatoti secina, ka tiešo dokumentu trūkums pētnieka uzdevumu padara ļoti grūtu, bet ne neiespējamu – iznīcināto primāro dokumentu vietā plaši izmantojot citas avotu grupas (27. lpp). Darbā to labi var redzēt – autoru stāstījums par nometni tiek veidots no dažādas izcelsmes un ticamības pakāpes avotu “puzles” gabaliņiem, tos kritiski izvērtējot, konfrontējot, salīdzinot, izvirzot hipotēzes un secinājumus. Saprota, grāmatas kritiķi var kāda avota ticamības pakāpi apšaubīt, to nav grūti izdarīt, jo gan biogrāfiskajiem avotiem – memuāriem, tālaika liecinieku stāstījumiem, gan tiesvedības un izmeklēšanas materiāliem ir savas noteiktas īpatnības. Šo īpatnību vispārēja apskata iekļaušana avotu aprakstā, iespējams, padarītu avotpētniecisko daļu spēcīgāku. Domāju, ka grāmatā paustās atziņas ir jāvērtē, ne tikai apšaubot kāda avota īstumu vai ticamības pakāpi, bet kompleksi – vērtējot arī analīzes, sintēzes un spriedumu daļu.

² Marcin Bosacki (MFA Press Spokesmann) (2012). AP bans “Polish camps” – another successful campaign of Polish diplomats and Polish-Americans (16.02.). Pieejams: http://www.ms.gov.pl/en/news/ap_bans_polish_camps (skatīts 25.02.2016.); Ryan McChrystal (2016). Poland: Challenging official history of the Holocaust could see you branded a “traitor”. (24.02.). Pieejams: <https://www.indexonensorship.org/2016/02/poland-challenging-official-history-of-the-holocaust-could-see-you-branded-a-traitor/> (skatīts 25. 02.2016.)

Autori ir detalizēti izvērtējuši arī historiogrāfijas devumu tēmas izpētē. Historiogrāfiskais apskats sniedz gan padomju un mūsdienu Krievijas Salaspils nometnes vēstures kritiku, gan arī analizē tendences un atziņas Rietumu un mūsdienu Latvijas vēstures literatūrā. Par pašu historiogrāfijas analīzi nav iebildumu, tomēr rodas jautājumi par tās klasifikācijas principiem. Pārsteigumu sagādāja tas, ka Marģera Vestermaņa raksts vācu izdevumam pieskaitīts pie Rietumu historiogrāfijas veikuma (61. lpp.), bet Izraēlas vēsturnieks Ārons Šneijers pieskaitīts pie mūsdienu Latvijas historiogrāfiem, balstoties uz to, ka viņa referāta teksts ticis nolasīts un publicēts Daugavpils Universitātes konferences krājumā (68. lpp.). Historiogrāfijas klasifikācijai tomēr svarīgāka ir darba tapšanas vieta, fons, historiogrāfiskā tradīcija, nevis publikācijas zinātniskās aprites lauks. Ja autori bija vadījušies pēc citiem principiem, tad tos vajadzētu izskaidrot.

Nodaļā “Salaspils nometne un nacistu represīvo nometņu sistēma” apskatīts Salaspils nometnes tipoloģijas jautājums, kurš atrunāts jau ievadā, pamatojot neitrālā nosaukuma “Salaspils nometne” lietošanu, paskaidrojot, ka par koncentrācijas nometni to nevar saukt, jo tā neiekļāvās nacistu koncentrācijas nometņu sistēmā, bet sastāvēja no trim dažādām ieslodzījuma struktūrām (18. lpp.); tāpat kategoriski tiek noraidīts nosaukums “nāves nometne”, kas esot padomju propagandas apzīmējums (19., 74. lpp.).

Diskusijas par to, kā pareizi saukt nometni, šķiet, nav vērtējamas, izejot tikai no viena skatpunkta. Ja pieņemam, ka vēstures akadēmiskā tradīcija pieprasa institūciju un dažādu politisko un sociālo institūtu un struktūru dēvēšanu noteiktā laikmeta norišu kontekstā, tad, zinot, ka Salaspils nometnes oficiālais nosaukums bija “Paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne”, mēģinājumi pielipināt tam vēl kādu nosaukumu var tikt vērtēti kā anahronismi. Ja autori būtu padevušies politkorektajiem apzīmējumiem (sk. 77.–78. lpp.), tad viņus varētu vainot par nonākšanu kolektīvās vai politiskās atmiņas ietekmē. Autoru pozīcija nepakļauties šiem diskursiem, bet piedāvāt “neitrālu” nosaukumu vērtējama atzinīgi, jo arī vēlāk pats darbs liecina par to, ka tas ir mēģinājums uz nometni un tās vēsturi raudzīties bez ideoloģizētām vai politkorektām klišejām.

Manuprāt, grāmatas ievadnodaļās bija nepieciešams izvērsts stāsts par nacistu represīvo politiku un sistēmu gan pašā Vācijā, gan okupētajā Eiropā, kā arī Latvijas ģenerālapgabalā. Tas veicinātu gan

plašāku problemātikas iekļaušanos starptautiskajā historiogrāfijā, gan arī sekmētu lasītāju sapratni par nacistiskās Vācijas terora un represiju vietu būtību. Līdzīgi nepieciešams būtu izskaidrot okupācijas režīma administratīvās un represīvās pārvaldes īpatnības, kurās, pieņemtu, spēj orientēties tikai šī laikmeta vēstures speciālisti.

Nodaļā “Salaspils nometne nacistu administrācijas diskusijās” labi atsegta pašas nometnes būtība nacistu sodu sistēmā – izskaidrots, kāpēc tā nav pakļauta Koncentrācijas nometņu pārvaldei un kāpēc nometnei saglabāts īpašs statuss. Parādīts, ka no 1943. gada Paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne iegūst arī trešo funkciju, kļūstot par soda izciešanas vietu SS un policijas tiesu notiesātajiem baltiešu karavīriem (92.–93. lpp.). Turpmākā izklāstā autori, sekojot struktūranalīzes principiem, atklājuši gan Salaspils nometnes celtniecības gaitu, gan, balstoties uz dažādas izcelsmes un ticamības pakāpes avotiem, centušies rekonstruēt Salaspils nometnes plānu. Veikta arī nometnes administrācijas, apsardzes un ieslodzīto kategoriju analīze, tāpat vēstīts par dzīvi, darbu un sodiem nometnē.

Atsevišķās nodaļās iztirzāta arī Salaspils kā tranzītnometnes vēsture, kad nometnē uz laiku novietoja nacistu pretpartizānu akcijās sagūstītās civilpersonas no okupētās Krievijas un Baltkrievijas teritorijām. Īpaša nodaļa veltīta bērniem, kas minēto akciju rezultātā nokļuva Salaspilī. Savulaik padomju propaganda šo bērnu likteni nometnē izmantoja savām vajadzībām, pārspīlējot gan bērnu skaitu, gan pret tiem veiktās ļaunprātības – medicīniskos eksperimentus, asins noliešanu u.c.

Kā historiogrāfiski nozīmīgas jāatzīmē arī nodaļas par baltiešu karavīru ieslodzīšanu Salaspilī. Nedomāju gan, ka šajās nodaļās vajadzēja pierakstīt ziņas arī par padomju karagūstekņu nometni, tā var tikt vērtēta gan kā zināma novirzīšanās no tēmas, gan kā netieša sekošana padomju historiogrāfijas radītajiem spēles noteikumiem, tos revidējot. Krievu karagūstekņu tēma ir nozīmīga, un tās pētniecība Latvijā nav tikusi artikulēta, taču, iepriekš pašiem autoriem atzīstot, ka tā ir cita – vācu armijas pakļautībā esošo karagūstekņu nometņu daļa (72. lpp.), šķiet dīvaini nodaļā par Salaspilī ieslodzītajām militārpersonām atrast apakšnodaļu, kas veltīta padomju karagūstekņiem. Ja autori būtu grāmatā snieguši ekskursu nacistu okupācijas režīma represīvajā politikā Latvijā, tad stāsts par karagūstekņu nometnēm lieti iederētos tur.

Grāmatu noslēdz stāsts par ieslodzīto transportēšanu no Salaspils nometnes, par nometnes likvidāciju un nobeiguma daļa. Nozīmīgi, ka grāmatas beigās ievietota ne tikai vēstures pētījumiem tradicionālā bibliogrāfija, bet arī darbā pieminēto personu rādītājs, kā arī izvērsti kopsavilkumi angļu un krievu valodā. Jāsaka, ka pielikumā dotā ilustratīvā daļa “Dokumenti un fotoattēli” diemžēl nav saistīta ar tekstu, t.i., atsauču uz fotodokumentiem grāmatā nav, tāpat neredzu īpašu jēgu pielikumā sniegto vācu dokumentu eksponēšanai bez tulkojuma vai piesaistes tekstam.

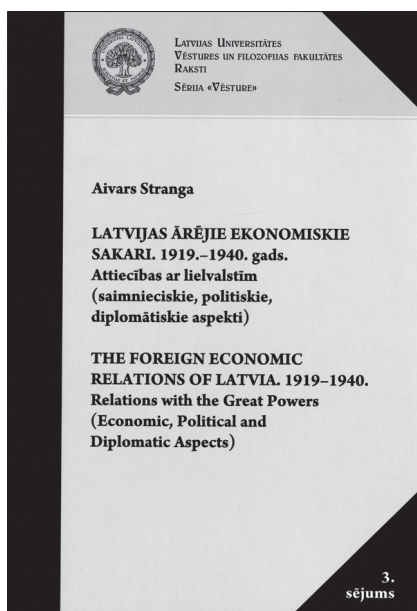
Neskatoties uz dažām iebildēm, jāsecina, ka ir tapis nozīmīgs un kvalitatīvs darbs Latvijas historiogrāfijā. Vispirms jau tā ir pirmā zinātniskā monogrāfija par Salaspils nometni, kura revidē padomju vēstures klišējas, apstrīdot un hipotētiski izvirzot arī savas versijas par nometnē ieslodzīto skaitu, par tās represīvo raksturu, gan arī paplašinot nometnē ieslodzīto cilvēku kategorijas ar latviešu un poļu nacionālās pretestības kustības dalībniekiem, kā arī baltiešu karavīriem. Tāpat nozīmīgi ir mēģinājumi skatīt nometni caur sociālās vēstures prizmu – mēģinot rekonstruēt arī dzīves apstākļus, ikdienu, slimības u.c. nometnē.

Jāpiekrit pašu autoru uzsvērtajam, ka grāmatā veiktā faktu noskaidrošana nebūt nenozīmē faktu relativizēšanu vai falsifikāciju, bet gan patiesības noskaidrošanu (311. lpp.). Provizoriski gaidāmā grāmatas nosodišana no krievvalodīgajiem medijiem Latvijā un Krievijā arī ir notikusi, tomēr par to nebūtu jāsatraucas. Vēstures zinātnes uzdevums ir mītus graut, nevis tos stiprināt vai barot. Savukārt kolektīvās atmiņas pamats veidojās, balstoties dažādos sociālpolitiskajos mītos. Amerikāņu vēsturnieks Džejs Vinters atzīmēja, ka vēsture nav atmiņa ar atsaucēm, savukārt atmiņa nav vēsture bez atsaucēm. Šīs sfēras mēdz pārklāties, bet tās nav identas. Tas, ko sarakstījis vēsturnieks, ir nozīmīgi, bet tikai daži cilvēkiem, kas piedalās un rūpējas par atmiņas saglabāšanu. Šie cilvēki var pakārtot savas atmiņas vēsturei, bet var arī apšaubīt un neticēt tam, kas ir uzrakstīts pētījumā. Tādējādi starp atmiņu un vēstures zinātņi var veidoties nesaskaņas.³ Latvijas (gan krievu valodā runājošo, gan latviešu vidū) sabiedrībā pastāv

³ Jay Winter (2006). *Remembering war: The great war between memory and history in the twentieth century*. New Haven: Yale University Press, pp. 5–6.

daudz mitoloģizētu pagātnes tēmu, to graušana vai nostiprināšana ir pašas sabiedrības ziņā. Savukārt vēsturnieka uzdevums nav apkalpot ne kolektīvo, ne arī politisko atmiņu, bet vairot zināšanas par noteiktiem procesiem vai notikumiem, ko vēlāk dažādas sociālās vai politiskās kopienas var izmantot saviem “atmiņas kariem”. Darbs grauj ne tikai padomju vēstures mītus, bet arī Latvijas sabiedrībā joprojām noturīgo priekšstatu par nacistiem “kā mazāko ļaunumu”, kas palīdz aizmirst gan nacistu plānus attiecībā pret Baltijas tautām, gan arī pašu iedzīvotāju līdzdalību genocīdā, represijās un kara noziegumos.⁴ Kā sabiedrība izmantos vēsturnieku radītās zināšanas – tas jau ir cits jautājums.

Kaspars Zellis

Aivars Stranga. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 439 lpp.

Latvijas Universitātes profesora Aivara Strangas zinātniskā monogrāfija ir nozīmīgs ieguldījums Latvijas ekonomikas vēstures pētniecībā. Varētu pat teikt, ka aplūkojamā grāmata šajā jomā ir ievērojamākais notikums kopš Arnolda Aizsilnieka

⁴ Secinājums patapināts, vadoties no ļoti līdzīgās situācijas Igaunijā. Sk.: Olaf Mertelsmann (2012). Das “kleinere Übel”? Das Generalkommissariat Estland im estnischen Vergangenheitsdiskurs. In: Sebastian Lehmann (Hrsg.). *Reichskommissariat Ostland: Tatort und Erinnerungsobjekt*. Paderborn: F. Schöningh, S. 349–366, hier S. 366.